

Галина Кузнецова

КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ОСВІТЯН

У статті обґрунтовано значущість культури наукової української мови у формуванні мовно-мовленнєвої компетентності майбутнього фахівця освітньої галузі, окреслено критерії його готовності продукувати тексти наукового стилю та жанру; з'ясовано мету, завдання, проблематику, основні поняття і категорії дисципліни.

Ключові слова: культура наукової української мови, норми української мови, закони наукового мовлення, мовно-мовленнєва наукова компетентність, культуромовна особистість.

Актуальність виокремлення у ХХІ столітті культури наукової української мови в самостійну навчальну дисципліну зумовлена різними суспільними чинниками: процесами інкультурації – зацікавленням особистості культурними нормами, упорядкуванням власної манери і форми спілкування, здобуттям культурної інформації, і наукової зокрема, способом здебільшого «непрямої трансмісії» (навчання в закладах освіти різних типів і рівнів акредитації, що вимагає поєднання навчальної і наукової роботи); впливом на комунікативну адаптивність особистості стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, що стимулює комуніканта до мобілізації знань із наукової мови, фахової термінології, до комунікативного самоконтролю, а відтак, до оволодіння вміннями й навичками продукувати інтенційно-стратегічну програму наукової комунікації та комунікативну тактику реалізації цієї програми; формуванням комунікативної сумісності як готовності комунікантів-науковців ефективно співпрацювати, створювати атмосферу наукової психологічної комфортності, інтерактивної наукової взаємодії.

З огляду на це простежується зацікавленість соціуму пізнавальною науковою діяльністю, розвитком науки на підґрунті концептуального сприйняття і розв'язання проблеми. Йдеться про формування мовної наукової свідомості як особистісної, так і національної – про механізм, що у процесі наукового пізнання, пошуку, керує мовно-мовленнєвою науковою діяльністю; формує, зберігає, відновлює наукову інформацію за допомогою мовних знаків, правил їх сполучуваності й уживання.

Таким чином, виникнення поняття «культура наукової української мови» не безпідставне, цьому сприяли вагомні чинники як загальносеміотичного характеру, про які йшлося вище, так і суто лінгвістичного, а саме: передумови розвитку й формування наукового стилю, розширення сфер функціонування мови, розвиток різногалузевої термінології, розширення функцій наукової мови (відображальна, що

створює наукову картину світу; орієнтувально-селективна, яка забезпечує вибір мовних знаків відповідно до комунікативного наукового завдання; регульовальна – здійснює контроль мовно-мовленнєвої наукової діяльності щодо мовних норм); паралельне функціонування термінів «культура мови», «культура мовлення».

Слід зазначити, що роль науки в розвитку суспільства надзвичайно зросла. Однак для ефективної й раціональної наукової діяльності не досить лише спеціальних фахових знань, не менш значущою є комунікативна підготовка, володіння основами культури мови, відомостями про науковий стиль, його особливості, оскільки «мовна якість» наукового тексту свідчить про його практичну цінність й теоретичну довершеність.

Відомості про науковий стиль, його мету, призначення, основні функції, мовні ознаки знаходимо в науковому доробку І. Білодіда, І. Чередниченка, А. Коваль, В. Перебийніс, Л. Щерби, Г. Сагач, Л. Мацько, Н. Бабич, П. Дудика, Н. Ботвиної, Г. Онуфрієнко та інших. Питанням культури української мови присвячені праці А. Коваль, Л. Мацько, Л. Кравець, Н. Бабич, О. Ожигової, О. Пономарева, С. Єрмоленко, Л. Ставицької та інших науковців. О. Семенов є автором програми та навчальних посібників з дисципліни «Культура наукової української мови». Формування мовнонаукової компетентності майбутніх спеціалістів – одне із завдань підручників з «Основ наукових досліджень» (Єріна А., Ковальчук В., Романчиков В., Сидоренко В., Стеченко Д., Філіпенко А., Шейко В. та ін.).

Таким чином, актуальність теми статті не в тому, що кількість наукових праць із культури мови і мовлення обмежена, а в тому, що є проблеми із упровадження здобутих мовно-мовленнєвих, стилістичних знань і умінь у процесі продукування молодими науковцями, зосібна магістрантами, майбутніми фахівцями освіти, текстів наукових стилів.

Таким чином, метою і завданням публікації є: з'ясувати роль і місце культури наукової української мови в системі мовознавчих дисциплін та у професійному становленні фахівця, у формуванні його мовно-комунікативної, стилістичної компетентності; окреслити критерії готовності майбутніх спеціалістів педагогічної галузі знань до написання наукової роботи; обґрунтувати мету, завдання, проблематику, основні модули дисципліни «Культура наукової української мови».

Слід зазначити, що українська мова як суспільне явище відображає ті історичні зміни, що відбуваються в тому чи іншому соціально-історичному періоді: розвиваються словесні конструкції, з'являються нові слова, простежується перехід слів з окремих терміносистем у загальноживану лексику і навпаки, спостерігаються зміни в закономірностях функціонування мови в різних сферах суспільного життя, і науковій зокрема. Зміни вимагають від користувачів мовою свідомого ставлення до мовних явищ, формування установної готовності (за Л. Виготським, фіксоване відношення між мотивом і мовленням, інтенція), аттюдної установки (*attitudinal adverb*) щодо оцінки мовцем змісту, «установки, яка

відображається в семантичній і прагматичній структурі мовних висловлень, керує діяльністю людини, зокрема, й мовленнєвою») [4, с. 47].

Це передбачає розуміння й усвідомлення комунікантом передусім змісту таких лінгвістичних понять, як: мова, мовлення, національна українська мова, літературна мова, сучасна українська мова, мовна норма, культура мови, наукова мова, культура наукової мови, закони наукового мовлення, науковий текст, мовленнєве наукове спілкування, комунікативна компетентність тощо. Зазначений колон термінів свідчить про взаємозв'язок мови і культури – «двох семіотичних систем, що перебувають у співвідношенні структурного гомоморфізму» (за О. Селівановою) [4, с. 272]. Саме таке співвідношення й породжує проблему зв'язку мови і культури: мову розглядають як складник культури; культура за нормативним типом визначення спрямована на виокремлення правил, норм поведінки людини, і комунікативної зокрема; мова – засіб передавання, зберігання культурної інформації; «культуру і мову іноді ототожнюють або включають першу до другої», «культуру інколи прирівнюють до тексту, вважаючи її текстом вищого порядку і навіть найвищим рівнем мови» [4, с. 272]. Принцип кон'юнкційно-диз'юнкційного функціонування термінів «культура-мова», на нашу думку, й породив дискусії науковців щодо гомоморфізму-ізоморфізму у співвідношенні дефініцій. Насмілимося стверджувати, що це є причиною того, що мова і культура в освітній галузі вивчалися розрізнено, не здійснювався аналіз соціокультурних ситуацій, у яких відбувалося мовлення й творився текст. Лише в 90-ті роки ХХ століття значного сплеску набуває культурно-трансляційна функція мови, текст починає «занурюватися в життя», що свідчить про його вихід за межі формально-граматичного синтаксису. Текст продукується й розглядається в «сукупності з екстралінгвальними, соціокультурними, лінгвокультурологічними, психологічними, психолінгвістичними та іншими факторами; набуває подієвого аспекту; мовлення аналізується як цілеспрямована соціальна дія, компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах) [1, с. 136–137]. З огляду на це виникла потреба у створенні нової галузі мовознавства – лінгвокультурології, одним із аспектів дослідження якої є дискурсний, що вивчає культурні вияви в комунікації, у різних стилях, типах текстів і дискурсів.

Науковий текст сьогодні, безсумнівно, набуває ознак дискурсу, оскільки функціонує як комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки в науковій сфері, як синтез теоретичних знань і знань прикладного змісту, пізнавального досвіду людини. Мова наукового тексту (дослідження) розглядається як знаряддя досягнення науковцем успіху, успішної презентації результатів наукового дослідження, як засіб комунікативної сумісності науковців, оптимізації інтерактивних стосунків мовців у науковій комунікативній сфері. Однак дещо відкритою залишається проблема взаємозв'язку мовної компетентності молодого

науковця із дискурсною (комунікативною) та культурною. Однією із спроб розв'язати цю проблему є виокремлення в самостійну навчальну дисципліну *культури наукової української мови* (на нашу думку, як складової лінгвокультурології), вивчення якої пропонується студентам, що здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень магістра.

Слово «магістр» латинізм, що означає керівник, вчитель, наставник. Словник іншомовних термінів зазначає, що: 1. У Стародавньому Римі магістром називали службовця, посадовця (магістр вживалося на позначення титулу), а також вчителя народу (диктатора). 2. У Візантії – високий придворний титул. 3. У Західній Європі – голова середньовічного духовно-рицарського ордену. 4. У дореволюційній Росії, Англії та США – учений ступінь. 5. У Західній Європі за середньовіччя – викладач гуманітарних наук. 6. В Україні (з 1992 року) – учений ступінь, який присуджується особам, що закінчили університет чи інший навчальний заклад і мають ступінь бакалавра, навчалися додатково впродовж 1–2 років, склали екзамен і захистили магістерську роботу [3, с. 395].

Погоджуємося з думкою Л. Мацько, Г. Денискіної, що «організація і проведення наукового дослідження та оформлення його у вигляді магістерської роботи має на меті сформувати в магістрантів стійкий інтерес до наукового дослідження, поглибити й поширити (за рахунок опрацювання першоджерел) теоретичні знання, опанувати вміння творчо застосовувати теоретичні знання з різних дисциплін, критично оцінювати фахову літературу, самостійно здобувати дослідним шляхом нові знання» [2, с. 119]. Це потребує передусім умінь працювати з мовою науки – «засобами мови, що характеризують усі функціонально-стильові різновиди наукової сфери спілкування; специфічною системою граматичних і семантичних засобів вираження знакових одиниць, які становлять ядро і периферію наукового стилю» [5, с. 10]

З огляду на це майбутній фахівець-освітянин має знати не лише темарій, курсу, який вивчає, а й основні ознаки і якості наукового мовлення, володіти фонетичними, орфоепічними, акцентуаційними, орфографічними, лексичними, словотвірними, синтаксичними, стилістичними, пунктуаційними нормами української мови, опанувати закони наукового мовлення. Крім того, науковцеві-початківцю необхідно знати й основні стандарти, чинні нормативні документи щодо оформлення науково-дослідних робіт; слід набути умінь працювати з текстами наукового стилю, відшукувати необхідні для наукового дослідження відомості в сучасному інформаційному просторі.

Проблематика вивчення дисципліни «Культура наукової української мови» (проблема стану, функцій, перспектив української мови як мови української спільноти, й наукової мови зокрема; первинна й повна акультурація; проблема дилінгвізму, сленгізму, мовної суржифікації, що негативно спливає на семантичну структуру наукових текстів, продукованих фахівцями нефілологічного профілю; низький рівень володіння системою норм літературної мови в її усній та писемній формах;

взаємозв'язок і взаємопроникнення, спільність і відмінність форм мови наукового стилю (усної і писемної); становлення терміносистеми наукового стилю залежно від галузі дослідження й сфери людської діяльності; детермінологізація лексики; функціонування іншомовної лексики в науковому стилі, дискурсі; структурна й функціональна неоднорідність наукового стилю; вивчення дисципліни аудиторією, що здобуває різні спеціальності в педагогічній галузі знань) не може не позначитися на фаховому мовленні, і науковому зокрема, особливо спеціалістів, майбутніх учителів, нефілологічного профілю.

Спостереження за мовним педагогічним середовищем дає підстави для висновку, що педагогічна справа, як не прикро, виразно наслідують значну кількість росіянізмів (учбовий процес, на протязі навчального року, приймати участь у конференції, проводити міроприємство, займає посаду вчителя, повістка дня засідання педагогічної ради школи, семидесятивідсотковий показчик якісної успішності класу, учена ступінь, екзамен по математиці – замість *навчальний процес, протягом навчального року, брати участь у конференції, обіймає посаду вчителя, порядок денний засідання ради, сімдесятивідсотковий показник якісної успішності, учений ступінь, екзамен з математики*).

Мовностилістичне студіювання наукових досліджень, виконаних молодими науковцями-магістрантами, засвідчує невисокий рівень мовної культури, простежується брак знань: у вживанні слів та словосполук (виключення замість *виняток*; в'яснити замість *з'ясувати*; співпадати замість *збігатися*; по крайній мірі замість *принаймні, щонайменше*; безчисленний замість *незліченний*; у зв'язку з замість *з огляду на це*; у науковій роботі зустрічаються терміни замість *у науковій роботі трапляються, простежуються (є) терміни*; вірна відповідь замість *правильна відповідь*; задавати/задати питання замість *питати, запитувати, запитати, ставити, поставити питання (запитання)*; приймати/прийняти міри замість *вживати/вжити заходів*; приймати/прийняти участь у конференції замість *брати/взяти участь*); у творенні та вживанні форм слів (конфлікта замість *конфлікту*; з розвитком інтелекта замість *інтелекту*; акту обстеження спортсменів замість *акта* у значенні документа; фахового терміну замість *терміна*; терміна проведення експеримента замість *терміну проведення експерименту*; *один учень із п'ятидесяти* замість *один учень із п'ятдесяти*; більш точнішого показника замість *точнішого показника*; менш раціональніший метод дослідження замість *менш раціональний метод дослідження*; самі цікаві результати наукового дослідження замість *найцікавіші (найвагоміші, найважливіші) результати наукового дослідження*; у вживанні деяких морфологічних одиниць, зокрема похідних прикметників з неправильними формами іменників (згідно чинної програми замість *згідно з чинною програмою*; у порівнянні з минулим роком замість *порівняно з минулим роком*); у функціонуванні дієприкметників (існуючі теорії, підходи, думки замість *відомі теорії...*; координуюча рада замість *координаційна рада*,

рада, що координує; оздоровлюючий ефект замість оздоровлювальний ефект) тощо.

Отже, у молодого науковця передусім має бути сформована установка й усвідомлена готовність щодо оволодіння законами наукового мовлення, або законами мисленнєво-мовленнєвої діяльності (ММД), в основу яких покладено риторичні принципи (*virtutes elocutiones*) кількості – дозованості висловлювання; якості – етос мовця; відношення – релевантності й відповідності темі висловлювання; елокутивності мовлення – правильності, ясності, виразності, доступності, багатства. Ці принципи, на думку В. Дем'янка, є найважливішими імплікатурами мовної поведінки особистості.

Формування мовної наукової поведінки, готовності науковця-початківця на високому рівні продукувати наукові праці, гідно їх презентувати має ґрунтуватися, на наш погляд, на таких критеріях: усвідомлення студентами-магістрантами ролі і місця культури наукової української мови в системі лінгвістичних дисциплін; у їхньому професійному становленні; теоретичне володіння і практичне оперування основними поняттями і категоріями культури наукової української мови; знаннями про науковий стиль (дискурс): історію розвитку і становлення; сферу реалізації, основну мету, функції, ознаки, мовні особливості, підстили, жанри (первинні, вторинні, великі, малі), типи мовних висловлювань (опис, розповідь, розповідно-описовий, міркування), термінологію наукового стилю; практичне володіння технологією опрацювання текстів наукового стилю, прийомами їх читання, продукування, аналізу; здобуття й усвідомлене засвоєння знань про норми усного і писемного наукового мовлення; уміння виконувати повний/частковий лінгвостилістичний аналіз наукового тексту; здатність поєднувати знання з культури наукової української мови з фаховою мовою в подальшій професійній діяльності.

Критерії є підставою для накреслення основної мети вивчення культури української наукової мови як навчальної дисципліни: формувати мовно й мовленнєво освічену особистість, спроможну доречно користуватися засобами мови залежно від умов, місця, мети і змісту мовлення, на високому рівні послуговуватися в освітній галузі законами наукового стилю.

Реалізація мети спонукає до вирішення таких завдань: з'ясувати рівень готовності учасника навчального процесу до продукування текстів наукового стилю; оволодіти поняттями й категоріями дисципліни (мова, мовлення, наукова мова, культура наукової мови, культура наукового мовлення, мовна норма, літературна мова, культуромовна особистість, науковий стиль (дискурс), інтертекстуальність, модель продукування тексту тощо); довести значущість технології роботи з текстами наукового стилю, а саме: техніка читання текстів наукового стилю; анотування, конспектування, компресування, тезування, цитування, ремінісцювання, реферування, формулювання власних висновків; створювати структурно

й мовно довершені тексти наукового стилю в їх жанровому різноманітті (анотація, стаття, доповідь, відгук, рецензія, довідка про результати впровадження наукового дослідження, наукове дослідження (магістерська робота)); *виробити* вміння проводити науковий експеримент, апробувати результати наукового дослідження, описувати, зіставляти й узагальнити їх; формулювати висновки; *оволодіти* етичними нормами наукового спілкування, основами майстерності наукового виступу-захисту наукової роботи.

Формування й удосконалення мовленнєвої наукової культури студентів непедагогічної галузі знань в умовах стрімкого розвитку науки, високої культурно-трансляційної здатності української мови і її знакових наукових продуктів залишається актуальною проблемою і потребує пильної уваги викладачів вищої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лингвистический энциклопедический словарь / Арутюнова Н. Д. – М. : Совет. энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Мацько Л. І. Українська наукова мова (теорія і практика) : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Г. О. Денискіна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 272 с.
3. Нечволод Л. І. Словник іншомовних термінів / Л. І. Нечволод. – ПП «Торсінг Плюс», 2007. – 768 с.
4. Селіванова О. А. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. / О. М. Семенов. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.